

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2023, c. 9, s. 2: 1543-1562

Tarihî Şartlar Özelinde Beyan Edilen İctihadların İfta Kaynağı Olarak Kullanması Problemi

The Problem of Using Ijtihads Declared Specific to Historical Conditions as a Source of
Ifa

Ahmet ÖZDEMİR

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku ABD,

Assoc. Dr., Kastamonu University,

Faculty of Theology Department of Islamic Law

aozdemir@kastamonu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5273-1601

DOI: 10.47424/tasavvur.1366098

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 25 Eylül / September 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Kasım / November 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Özdemir, Ahmet. "Tarihî Şartlar Özelinde Beyan Edilen İctihadların İfta Kaynağı Olarak Kullanması Problemi". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9 / 2 (Aralık 2023): 1543-1562. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1366098>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

İctihad, müctehidin fikhî bir meselede metodolojik esaslar çerçevesinde elinden gelen tüm gayretini ortaya koymasüdür. Fetva ise, fikhî konularda sorulara sorulara ilişkin yapılan açıklamalardır. Dolayısıyla fetva ile icthad arasında fikhî bir bilginin beyan edilmesi bakımından benzer yanlar olmakla birlikte her iki ilmî faaliyeti birbirinden ayıran bazı farklar da bulunmaktadır. Bu farklılık sebebiyle her icthad Müslümanın hayatında tatbik edeceği bir fetva niteliğini haiz değildir. İctihad ehliyetine sahip olmayan bir fakihın, klasik dönem icthadlarından istifade ederek fetva verirken dikkat etmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Ortaya konulmuş olan icthadlardan istifade ederken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, tarihî vasıf taşıyan ile her zaman istifade edilecek icthadların doğru bir şekilde ayırt edilmesidir. Fakihlerin kendi yaşadıkları zaman ve şartlar bağlamında beyan ettikleri ve tarihî icthad olarak nitelenebilecek birçok mevzu bulunmaktadır. Bütün bu vasıftaki icthadları bir makale çerçevesinde ortaya koyma imkânı bulunmadığından bu çalışmada fıkıh kitaplarından seçilen icthadlar çerçevesinde konu ele alınmıştır. Uluslararası ilişkilerden aile hukukuna kadar fıkıhın özellikle muamelat sahasına giren konularında pek çok tarihî vasıflı icthad bulunmaktadır. Günümüzde uluslararası ilişkiler oldukça farklılaşmıştır. Dünyayı yeniden tanımlayıp fikhî hükümleri buna göre ortaya koyma büyük önem arz etmektedir. Değişen sosyal yapıda mürüetin tespitinde yeni bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır. Kadınların sosyal konumu ve cemiyet hayatına iştiraki bakımından geçen süreçte tüm dünyada büyük değişiklikler yaşanmış ve kadın hayatın pek çok alanında yer almaya başlamıştır. Evlenmede asgari yaş sınırı bakımından geçmişe nazaran daha ileri yaşlarda evlenme tabii hale gelmiştir. Aynı inanca sahip olanların -başka kayıt ve şartlar olmaksızın- vatandaşlık elde edeceği yaklaşımla hareket etmek neredeyse imkânsız bir hale dönüşmüştür. Fakihlerin gayri müslim vatandaşların haklarına ilişkin görüşlerinin küresellenen dünya yapısında yeni bir bakış açısı ile ele alınması gerekli hale gelmiştir. Maden mülkiyeti konusunda özel mülk sahiplerine yetki veren görüşlerin tatbiki, devletin güvenliği ve kamu yararı bakımından sakıncalı olabilmektedir. Definelere dair hükümlere kamu yararı açısından yeniden bakma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Makalede, bahsi geçen bu konulara dair icthad

hadların niçin tarihî vasıf taşıdığı ve günümüzde konunun hangi çerçevede ele alınması gerektiği ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İctihad, Müctehid, Fetva, İftâ Usulü

Abstract

İjtihad is the mujtahid's putting forward all his efforts on a fiqh issue within the framework of methodological principles. Fatwa, on the other hand, are the explanations made regarding the questions asked in fiqh issues. Therefore, although there are similarities between fatwa and ijthad in terms of declaring a fiqh knowledge, there are also some differences that distinguish both scientific activities from each other. Because of this difference, not every ijthad qualifies as a fatwa that a Muslim can apply in his life. A jurist who does not have the qualifications for ijthad has to pay attention to when giving a fatwa by making use of the classical period ijthad. The most important thing to consider when benefiting from the ijthads that have been put forward is to correctly distinguish between the ijthads that are historical and those that will always be used. In the fiqh books, there are many issues that can be described as historical ijthad, in the context of their own time and conditions. Since it is not possible to present all such ijthads within the framework of an article, in this study, the subject is discussed within the framework of ijthads selected from fiqh books. From international relations to family law, there are many historically qualified ijthads in the fields of fiqh, especially in the field of transactions. Today, international relations are quite different. It is of great importance to redefine the world and present fiqh rules accordingly. In the changing social structure, a new perspective is needed in the determination of the muruet. In the process of women's social position and participation in social life, great changes have been experienced all over the world and women have started to take part in many areas of life. In terms of the minimum age limit for marriage, it has become natural to marry at an older age than in the past. It has become almost impossible to act with the approach that those who have the same belief will obtain citizenship without other terms and conditions. It has become necessary to consider the views of jurists regarding the rights of non-Muslim citizens from a new perspective in the globalizing world structure. The implementation of views that give authority to private property

owners regarding mineral ownership may be harmful to the security of the state and the public interest. There has been a need to look again at the legal provisions regarding the treasures under the ground in terms of public interest. In the article, it is stated why the ijthahs on the aforementioned issues have a historical character and in which framework the issue should be handled today.

Keywords: Fiqh, İctihad, Mujtahid, Fatwa, İfta Method

Giriş

Fıkıh usulü eserlerinde icthadın ıstilahî tanımına ve icthad ehliyetine ilişkin pek çok bilgi yer almaktadır.¹ İctihad, müctehidin fikhî bir meselede metodolojik esaslar çerçevesinde elinden gelen tüm gayretini ortaya koymasıdır. Fetva ise, müftülerin herhangi bir fikhî meseleye ilişkin kendilerine soru soranlara verdikleri cevaplardır. Fetva vermeye ise iftâ denilmektedir.²

Fetva ile icthad arasında, fikhî bir bilginin ortaya konulması bakımından benzer yanlar olmakla birlikte, her iki ilmî faaliyeti birbirinden ayıran bazı farklar da bulunmaktadır. İctihad somut bir olay veya soru ile bağlantısı olmaksızın müctehidin ortaya koyduğu görüşlerdir. Fetva ise sorulan ya da sorulması muhtemel olan bir meseleye ilişkin yapılan açıklamalardır. İctihad yetkisi sadece icthad ehliyetine sahip fakihlere mahsustur.³ Fetva verme ehliyetine, icthad seviyesindeki bir müctehid sahiptir. İctihad seviyesinde olmayan bir fakihin de -ihtiyaç söz konusu ise ve meseleyi çözecek bir müctehid de bulunmuyorsa-⁴ taklid yoluyla fetva verebileceği kabul edilmiştir.⁵ İctihad

¹ Ebû Hâmid Hüccetü'l-İslâm Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstesfâ min ilmi'l-usûl* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 342; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fikh* (Riyad: Câmîiatu İmam Muhammed b. Suud, 1400), 6/7; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 4/273. İctihad kavramının tanımı ve mahiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 14-32.

² Ahmet Yaman, *Fetva Usûlü ve Âdâbı*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 20.

³ Cessâs, *el-Fusûl*, 4/273.

⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîin an rabbi'l-âlemîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 1/366.

şahsa özel nitelik taşımazken, fetvalar şahsa ve olaya özel bilgi niteliğindedir. İctihad ile fetva arasında bu şekilde mahiyet farklılığı olması her icthadın aynı zamanda bir fetva olmadığını göstermektedir.

Hız. Peygamber (s.a.v) döneminden günümüze kadar geçen süreç içinde çok zengin bir icthad hazinesi ortaya çıkmıştır. Bu büyük bilgi birikiminin bir kısmı tarihî bilgi niteliği taşıırken, bir kısmı ise günümüzde referans alınması gereken malumatlar vasfına haizdir. Bu ayırımın doğru yapılması fıkhın doğru anlaşılıp, hayatta tatbik edilebilmesi için büyük öneme sahiptir. Müctehidler ortaya koydukları icthadlar bilgi değeri bakımından eşit ve denk hükümde olmakla birlikte bir icthadın her zaman ve her şartta fetvada başvurulan bir kaynak olması mümkün değildir. Bu sebeple fetva verirken istifade edilebilecek icthadlar ile istifade edilemeyecek icthadların birbirinden ayrılması oldukça önemlidir.

Fıkhın en temel özelliği, hayatla beraber insan unsuruna dayanması, insanların hayat tecrübesi ile beraber yürümesidir. Klasik fıkı literatüründen yeni fikhî meseleleri eski kalıplar içinde çözmek için değil, çağdaş dönemin fakihlerini yetiştirmek ve yeni dönemin fıkıh zihniyetini gelenekten kopmadan istikrar içinde oluşturmak için istifade edilmelidir.⁶ Bunun sağlanabilmesi için tarihî şartlar özelinde beyan edilen icthadların tespiti önem arz etmektedir. Bu makelede klasik fıkı kitaplarından seçilen örneklerden hareketle iftâ faaliyetinde tarihî olan ile olmayan icthad ayırımı yapılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.

1. Tarihsel Nitelikli İctihadlar

Fıkıh ilmi, kulun Yüce Yaratıcıya görevlerini beyan etmesinin yanında insanların diğer insanlarla ve toplumların diğer toplumlarla olan ilişkilerindeki haklarını ve sorumluluklarını da açıklamaktadır. Kulluk görevi olarak yapılan ibadetler genel nitelik itibari ile zaman ve mekânla kayıtlı olmayıp, her asır ve her coğrafyada geçerliliği devam edecek hükümlerdir. İbadetlere dair hüküm-

⁵ Muhammed Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, (İstanbul: Tebliğ Yayınları, ts.), 402-405. Taklid yoluyla fetva verirken mezheplerin belirlediği esaslar hakkında bk. Osman Şahin, *Fetva Âdâbı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 94-120.

⁶ Ali Bardakoğlu, "Ali Bardakoğlu ile Türkiye'de Fıkıh Çalışmaları Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 7/24 (2014), 234-235.

ler taabbudî hükümler olarak kabul edilmekte olup “işittik ve itaat ettik” yaklaşımı içinde olunması gereken bir alan olmaktadır. Bu sebeple fıkıh kitaplarının ibadetler bölümünde yer alan hükümler tüm zamanlarda geçerlidir. Bununla birlikte fıkıh kitaplarında ibadet konuları içinde yer almakla birlikte tarihsel nitelikli hükümler de vardır. Necaseti giderme yolları, temiz suyu tespit şekilleri, kibleyi tayin metotları, ölüyü yıkarken kullanılacak malzemeler, zekâta aslî ihtiyaç listesi, ölçü ve tartı birimleri, hilalin tespit şekli gibi konularda tarihsel nitelikli icthadlar bulunabilmektedir. Ancak bu konular hem sayı bakımından oldukça az hem de talî nitelikteki mevzulardır.

İnsanlar ve toplumlar arası hak ve sorumlulukların ele alındığı muamelat sahasında ise tarihsel nitelikli pek çok icthadın var olduğu bir gerçektir. Bu hususlara ilişkin hükümlerde değişikliklerin olması kaçınılmazdır.⁷ Zamanın, mekânın, şartların, niyetlerin ve fayda getiren durumların değişmesi sebebiyle fetvada değişiklikler olabilecektir.⁸ Fakihlerin kendi yaşadıkları zaman ve bölge şartlarını dikkate alarak ulaştıkları fikhî görüşleri, zaman bağlamından kopararak bütün insanlığı ilgilendiren hükümler olarak sunmak hem o fakihe hem de fıkıh ilmine haksızlık etmek demektir.

Tarihî süreç içinde oluşmuş fıkıh hazinesini tamamen değersiz görüp, sanki yokmuş gibi hareket etmek yanlış olduğu gibi, fıkıh kitaplarını âdetâ kutsal bir metin olarak görmek, mevcut her bilgiyi mutlak hakikat olarak kabul etmek, bilgileri farklı açılardan sorgulamayı bırakmak ve neden-sonuç irtibatı kurmamak da hatalıdır. Bu hususta en isabetli hareket tarzı, klasik dönem fıkıh eserlerindeki tarihî olan bilgiler ile çağlar üstü bilgileri ayırt ederek istifade edebilmektir.

İctihada ehil olabilmek için insanların örf-âdet ve uygulamalarının bilinmesinin de şart olarak görülmesinin sebebi, fikhî bir mesele sarîh bir nassa dayanmayıp, müctehidin yaşadığı zamanın örfüne dayalı bir icthada dayalı

⁷ İslam hukukunun öngördüğü değişim hükümlerinde değil, bu hükümlere konu olan tikel vaki durumlarda veya insanî faaliyetlerde söz konusu olduğu ve değişim konusunda yapılan çalışmaların sağlam ilmî temellere ve usûlî yöntemlere bina edilebilmesi için bu çalışmaların tahkîk’l-menâât yöntemi kapsamında ele alınması zorunlu olduğu görüşü için bk. İbrahim Özdemir, “Ahkâmın Değişmesine Farklı Bir Yaklaşım”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2014), 33-40.

⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-muvakkîin*, 3/11.

olarak ortaya konulmuş ise örfe göre hükmün değişebilecek olmasından dolayıdır.⁹

Tarihî vasıf taşıdığı için günümüzde iftâ faaliyetinde başvurulmaması gereken icthadlara pek çok örnek vermek mümkündür. Bu çalışmada, fıkıh kitaplarındaki bütün tarihsel nitelikli icthadları beyan etme imkânı olmadığı için, seçilen belli başlı icthadlar çerçevesinde konu ele alınmıştır.

1.1. Uluslararası İlişkilerin Dârüislâm-Dârülharp Denklemine Ele Alınması

Fıkıh kitaplarındaki devletlerarası ilişkilerin konu edinildiği bölümlere bakıldığında dünyanın dârüislâm-dârülharp olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir.¹⁰ Fakihleri böyle bir tasnif yapmaya götüren haklı gerekçeler bulunmaktadır.¹¹ Dünyada savaşın herhangi bir kayıt olmaksızın meşru bir hak olarak görülmesi, devletler arasında sürekli çatışmaların yaşanması, milletlerin birbirlerine sıklıkla ihanet etmesi, güçlüyü durduracak bir yaptırım gücünün olmaması, uluslararası uzun süreli ve geniş kapsamlı sulh anlaşmalarının bulunmaması gibi etkenler sebebi ile fakihler, Müslümanın öteki ile olan ilişkisinde savaşın esas olacağını benimseyerek dünyayı Müslüman yurdu olan ile olmayan diye ikiye taksim etmiş ve buna ilişkin fikhî hükümleri bu durumu esas alarak belirlemişlerdir.¹² Mesela devlet başkanına her yıl küffara karşı sefere çıkma sorumluluğu yüklenmiş,¹³ harbî statüsündekilerin mallarının

⁹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz İbn Âbidîn, *Neşrü'l-arf fi binâi ba'di'l-ahkâm ale'l-örf* (Merkezü Envâiri'l-Ulemâ ed-Düveli, t.y.), 11.

¹⁰ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1982), 1/135; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *el-Hâvi fi fikhî's-Şâfi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 5/75.

¹¹ Vehbe ez-Zuhaylî'nin "Klasik dönemde fukaha, yaşadıkları dönemin devletlerarası şartların zorlamasıyla Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiyi savaş temeline oturtmuşlardır. Harbi esas almaları daha uygun olurdu." bk. Vehbe ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb fi'l-fikhî'l-İslâmî* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1992), 130-133 görüşünün dönemin reel politik durumu göz önüne alındığında uygulanabilir olmadığını söylemek mümkündür.

¹² Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Özdemir, "Fıkıh Mezheplerinin Dârü'l-Harb ile İlişkilerde Savaşı Esas Almalarının Sebepleri ve Günümüz Açısından Tahlili", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2013), 113-134.

¹³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ala Dürrî'l-muhtâr*, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982), 8/375.

alınması meşru kabul edilmiş,¹⁴ miras taksimi, aile hukuku, velayet, cuma namazının kılınması gibi pek çok konuda “dâr” farklılığına dair farklı hükümler ortaya konulmuştur.¹⁵

İslam hukukunda bütün hükümler tekdüze olmayıp, farklı kategoriler söz konusu olabilmektedir. Bir kısım şerî hükümlerde makâsîd ve vesâil şeklinde bir ayırım yapmak mümkündür.¹⁶ Makâsîd ve vesâil hüküm olarak bu konu ele alındığında dinin tebliği ve i'lây-ı kelimetullah makâsîd, bu amaca ulaştıran yollardan birisi olarak da savaşın vesâil (araç) hüküm olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu konuda vârid olan nasları da bu perspektif ile değerlendirmek isabetli olacaktır. Vesâil hükümler hedefe ulaştırmadığında makâsîda ulaştıran yeni çözümlere başvurulması kaçınılmaz olmaktadır.

Günümüzde uluslararası ilişkilerin şekli ve boyutu büyük ölçüde değişmiştir.¹⁷ Devletlerin hemfikir olarak üzerinde anlaştıkları esaslardan birisi savunma haricindeki saldırıların gayri meşru olmasıdır. Savaş hususunda insanların bakış açıları ve dünya kamuoyu da eskiye nazaran büyük değişim geçirmiştir. Devletler arasında süre tayini olmaksızın iş birlikleri, uluslararası örgütlenmeler, çeşitli bloklar ve paktlar ile eskiye nazaran bambaşka bir dünya düzeni oluşmuştur. Bu değişimi görmezden gelerek fıkıh kitaplarındaki devletlerarası ilişkilere dair bilgileri bugün fetvaya mesned kabul etmek pek çok hataya sebep olabilecektir.

Fıkıh kitaplarındaki dârülharp tanımına giriyor diyerek dünyanın pek çok ülkesinde cuma namazını kılmamak, faiz almak, o bölgelerde cana ve mala saldırıyı mubah görmek, esir ve ganimet hükümlerini uygulamaya kalkışmak yapılabilecek hatalı davranışlardandır. Bu konuda yapılması gereken;

¹⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Şerhu's-Siyer'l-kebîr*, thk. Selâhaddin el-Müneccid, Abdülaziz Ahmed (Kahire: Câmiatü'd-Düveli'l-Arabiyye, 1971), 4/1491; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb* (İstanbul: Dersaadet, t.y), 4/127.

¹⁵ İhtilâfu'd-dârin hukukî neticeleri hakkında bk. Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı Dârü'lislâm Dârülharb* (İstanbul: İklim Yayınları, 1991), 229-280.

¹⁶ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: İFAV Vakfı, 1990), 107.

¹⁷ Fıkıh kitaplarındaki dârü'lislâm-dârülharp taksiminin günümüzde de geçerli olması gerektiği görüşü hakkında bk. Yusuf el-Karadâvî, *Fıhu'l-Cihâd* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2014), 865-875.

günümüz müctehidlerinin dünyayı mevcut şartları dikkate alarak yeniden tanımlamaları, Müslümanların gayri müslim devletlerle ilişkilerinin teorik temellerini sunmaları ve fetva olarak da bu çerçevede ortaya konulan icthadların mesned olarak alınmasıdır.

1.2. Şahitlerde Aranılan Şartlardan Olan Mürûetin Tespiti

Fıkıh kitaplarında şahitlerde aranılan şartlar arasında mürûet bulunmaktadır.¹⁸ Mürûet, toplum nazarında düşüklük ve hafiflik diye algılanan davranışlardan uzak durma ve genel âdâba uygun hareket etme olarak tanımlanmaktadır.¹⁹ Genel âdâba uymayan insan davranışlarının bir kısmı her zaman ve her zeminde gayri ahlâkî olmaya devam edecektir. Ancak bazı insan davranışlarına ilişkin değer yargıları toplum yapılarına göre değişkenlik göstermektedir. Bir toplumda edebe mugayir görülen davranış, başka toplumda tabii bir hareket olarak algılanabilmektedir. Hatta aynı toplumda bile zaman içinde örf ve toplumsal telakkilerdeki değişime bağlı olarak değer yargısı farklılığı olabilmektedir. Dün hatalı ve kusurlu sayılan bir hareket bugün normal kabul edilebilmektedir. Kişinin çocuğunu anne babası yanında iken sevmesinin hatalı bir davranış olarak görülmesi, yaşça büyük olanların olduğu bir ortamda küçüğün söz verilmeden konuşması, erkeklerin başlarının açık olması toplumun değer yargısına göre değişkenlik gösteren durumlara örnek olarak verilebilir.

İmam Ebû Hanîfe'nin şahitlerde zahirî adaleti yeterli görmesine karşı imameynin bu konuda Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmesinin temel sebebi kendi dönemlerinde yalancılığın yaygınlaşmasıdır. Dolayısıyla bu görüş farklılığının sebebi zamanın ve şartların değişmesidir.²⁰

Fıkıh kitaplarında şahitliğin kabul edilme şartları arasında olan mürûetin tespitinde tarihî şartlar ile örf ve âdetlerin de etkili bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Bu hususa dikkat edilmeyip, fıkıh kitaplarında zikredilen mürûete

¹⁸ *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, haz. Burhanpurlu Şeyh Nizam vd. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991), 3/466; Şemseddin Muhammed b. Ahmed er-Remli, *Nihayetü'l-muhtâc ila şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 8/282.

¹⁹ H. Yunus Apaydın, "Şahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 09 Eylül 2022).

²⁰ İbn Âbidîn, *Neşrü'l-arf*, 11.

aykırı her fiili şahitliğe engel bir durum kabul ederek fetva vermek iftâ faaliyetinde hatalı sonuçlara yol açabilecektir.

Fıkıh kitaplarında kuşlarla meşgul olanların, şarkı söyleyenlerin, tavla, satranç ve kumar oynayanların, faiz yiyenlerin, yollarda yiyip içenlerin şahitliklerinin kabul edilmeyeceği bilgisi bulunmaktadır.²¹ Bu bilgilerden hareketle günümüzde sanal oyunları oynayanlar, ses sanatı icra edenler, vaktini çeşitli hobilerle geçirenler, maaşını faizli bankadan alanlar, cadde-sahilde bir şeyler yiyip içenler, şahitlikleri kabul edilmeyen şahıslar olarak tanımlandığında toplumda oldukça çok sayıda insan şahitliği kabul edilmeyenler olarak vasıflandırılacaktır.

Bu hususta isabetli hareket tarzı, fakihlerin kendi yaşadıkları zaman diliminin şartlarına dayalı olarak belirledikleri genel âdâba uymayan insan davranışlarının tarihî vasıf taşıdığı gerçekliğinden hareket ederek çağımızda genel âdâba uymayan insan davranışlarını tespit edip mürûte aykırılığı buna göre belirlemektir. Bu şekilde hareket edildiğinde ortaya çıkması muhtemel sonuç; fıkıh kitaplarındaki bazı davranışların hâlihazırda da mürûte aykırı olması, bir kısmının artık geçerliliğinin kalmaması, bir kısım davranışların ise dün normal karşılanırken bugün artık genel âdâba aykırı görülmesidir.

1.3. Kadınların Sosyal Konumu ve Cemiyet Hayatına İştiraki

Fıkıh kitaplarında kadınların tesettürü, yabancı erkeklerle tek başına bulunmaması, fiziken zarar görebileceği ortamlardan kaçınması gibi her zaman geçerliliği olan hükümler olduğu gibi fesâdü'z-zaman, sedd-i zerîa gibi gerekçelere dayalı olan hükümler de bulunmaktadır. Mesela haftada bir defadan fazla anne-babasını görmesine engel olunabileceği,²² cemaatle namaza katılmamaları²³ ve kabirleri ziyaret etmemeleri²⁴ gerektiği bilgileri yer almaktadır.

²¹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudürî, *el-Muhtasar* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 201; Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-Muhtâr* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 85; Mâverdî, *el-Hâvî*, 17/181.

²² Damad Abdurrahman Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2/187.

²³ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 30.

²⁴ Ebü Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kaffâl eş-Şâşî, *Hilyetü'l-ulemâ fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 2/307.

Fıkıh kitaplarında kadınlara özel hukukî meselelerde çağlar üstü nitelikte olanlar ile tarihî şartların etkisi ile beyan edilen hükümlerin iftâ faaliyeti sürecinde ayırt edilme zorunluluğu vardır. Fakihlerin maslahat, fesâdü'z-zaman, sedd-i zerîa gibi delillere dayalı olarak²⁵ kadınların davranışlarına yönelik verdikleri hükümler, her zaman ve her şartta geçerli fıkıh bilgisi olarak kabul edilmeyip, sadece benzer durumlar söz konusu ise başvurulacak kaynak bilgiler olarak görülmelidir.

Günümüzde kadının sosyal konumunda büyük değişiklikler olmuştur. Kadınların eğitim alma imkânında ve iş hayatına katılmalarında büyük oranda artışlar vâkidir. Kadınların hayatın her alanında bulunması tabii bir durum olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Fakih, kadının sosyal konumu ve cemiyet hayatına katılımına ilişkin konularda fetva verirken kadınlara yönelik çağlar üstü hükümleri ihmal etmeksizin yaşanan çağın şartlarını da gözeterek fetva vermelidir.

1.4. Evlenmede Asgari Yaş Sınırı

Fıkıh külliyatı içinde her zaman farklı görüş ve yorumlar olabilir. Ancak fikhî malumat içindeki bir bilgiyi alıp uygulamak ve bu bilgiyi esas alarak fetva vermek belirli kural ve metodoloji bilgisini zorunlu kılar. Muamelât konularında, yaşanan zaman, bölge, şartlar, örf-âdet gibi pek çok etken gözetilerek fetva verme mecburiyeti vardır. Fıkıh kitaplarındaki bilgilerin kişilerin hırs, arzu ve zaaflarını giderme yolu olarak suiistimali ciddi bir hatadır.

Küçüklerin evlendirilmesi meselesi, geçmişte olduğu gibi günümüzde de tartışılmakta, bu bağlamda olumlu olumsuz değerlendirmelere konu olmaktadır.²⁶ Evlenmenin asgari yaş sınırının belirlenmesinde birçok etken rol al-

²⁵ Fetvanın değişim gerekçeleri hakkında bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, 3/11; Fatih Yücel, "Fetvanın Değişim Gerçeklerine Güncel Bir Bakış -Din İşleri Yüksek Kurulu Karar ve Fetvaları Örneği-", *Diyanet İlmî Dergi* 58/3 (2022), 1125-1156; Yunus Keleş, "Fesadüz zaman Kavramının Ortaya Çıkışı ve Ahkâmın Değişimine Etkisi", *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, ed. Mehmet Kubat vd. (Ankara: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 1/695-722.

²⁶ Bu konuda yapılan olumlu ve olumsuz değerlendirmeler için bk. Ahmet Yaman, "Doktrin ve Olgu Bağlamında Küçüklerin Evlendirilmesi", *Eskiye: Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (Mart 2019), 12; Halil İbrahim Acar, "İslâm Hukukunda Evlenme Ehliyeti Bakımından Küçüklerin Evlendirilmesi Problemi", *Dini Araştırmalar*, 6/16 (2003), 128-138.

maktadır. Ortalama yaşam sürelerinin 45-50 yaş civarı olması, büyük aile yapısı içinde yaşanması, ailenin geçimi için yeni iş gücüne ihtiyaç duyulması, toplumsal algıda ergenliğin evlilik için yeterli görülmesi, ergenlikten sonra birkaç yıl geçmesi ile o kişinin talip bulmada güçlük çektiği için evlenmesinin gitgide zorlaşması gibi etkenlerin olduğu toplumlarda küçük yaşta evliliklerin sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Fıkıh kitaplarında küçüklerin evlenmesinin cevazına dair bilgiler bulunmaktadır.²⁷ Bu bilgiler bahsi geçen toplum yapıları için bir problem teşkil etmemektedir.

Fıkıh kitaplarındaki tarihî şartlar özelinde değerlendirilmesi gereken bu bilgilerin günümüzde evlenme yaşı konusunda fetva verirken kaynak olarak kullanılması ciddi hatalara sebep olacaktır. Çünkü bu hususta toplumda büyük değişim yaşanmıştır. Ülkelerin gelişmişlik ölçütü olarak kabul edilen ortalama yaşam süresi 75-80 yaşlara kadar yükselmiş, büyük aile yapısından çekirdek aile yapısına dönülmüş, çocuklar sorumluluk üstelenebilme yeteneklerini daha ileri yaşlarda elde etmeye başlamış, ergen olur olmaz evlenmek toplumda ayıp ve hata olarak görülmeye başlanmış, dünyadaki pek çok hukukî mevzuat 18 yaş hukukî yeterlilik başlangıcı olarak kabul etmeye başlamıştır. Bu kadar değişen şartlar altında yapılması gereken evlenme yaş sınırını eskiye nazaran daha ileri yaş olarak belirlemektir.

Osmanlı Devleti'nde 1917 yılında yürürlüğe girmiş olan ve fıkıh ilmi esas alınarak hazırlanan Hukuk-ı Âile Kararnâmesi'nde "*Ehliyyet-i nikâhu haiz olmak için hâtubın 18 ve mahtûbenin 17 yaşını itmam etmiş olmaları şarttır.*"²⁸ denilerek isabetli bir yaklaşım sunulmuştur. Nitekim Din İşleri Yüksek Kurulu da "*Günümüz şartlarında küçüklerin evlendirilmeleri, onları genellikle ekonomik, biyolojik ve psikolojik açılardan kaldıramayacakları bir yükün altına sokmaktadır. Ayrıca onların çocukluklarını yaşayamama, gerekli eğitimden mahrum kalma gibi birçok temel hakların ihlaline de yol açabileceği gerekçelerine bağlı olarak uygun olmayacağı*" mütalaa-sında bulunmuştur.²⁹

²⁷ Kudûrî, *el-Muhtasâr*, 172; Mâverdi, *el-Hâvî*, 9/532; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405) 7/379.

²⁸ Hukuk-ı Âile Kararnâmesi, Madde: 4.

²⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din İşleri Yüksek Kurulu" (Erişim 26 Ekim 2023).

Muamelat alanına giren ve toplumu ilgilendiren bu hususlarda yapılması gereken, kişinin işine gelen bilgiyi, kural ve ilke gözetmeksizin klasik fıkıh kitabından bulma çabasına girmemesi; dinin temel gaye ve hedefleri, toplumun yapısı, örf-âdeti ve şartları göz önüne alınarak beyan edilen fikhî görüşleri esas almasıdır.

1.5. İnanç Birlikteliğinin Vatandaşlık Kazandırması

Teorik olarak ümmet kavramı ve mü'minlerin kardeşliği ilkesi Müslüman olan herkesin İslam devletinin vatandaşı olma hakkı elde edeceği sonucuna götürmekle birlikte,³⁰ günümüz dünyasında devletlerin imkanları ve şartları göz önüne alındığında aynı inanca sahip olmayı vatandaşlık elde etmede yeterli bir kriter olarak kabul etmek mümkün olmayacaktır.

Geçmiş yüzyıllardaki durumla yaşadığımız çağ mukayese edilirse bu hususta büyük farklılıkların olduğu görülecektir. Yaşayan insan nüfusunun az, ulaşım imkânlarının kısıtlı ve farklı bölgelere gitmenin zor olduğu, zaruri durumlar dışında herkesin doğduğu yerde yaşamayı tercih ettiği, sırf yeni bir macera olsun diye insanların yaşam alanlarını terk etmedikleri bir dünyada Müslümanların istedikleri İslam diyarında yaşayabilecekleri anlayışı teorik olarak savunulabileceği gibi pratik hayatta da bir uygulama alanı olabilecektir. Ancak değişen dünya şartlarında bunu sağlamak mümkün değildir. Çünkü dünyada Müslüman nüfusun iki milyara yaklaşması, düzensiz göçmen kavramının yaygınlaşması, ulaşım imkânlarının artması ile farklı ülkelere gitme fırsatı bulunması, daha iyi gelir elde etme arzusu ile hareket edilmesi bir İslam devletinin Müslüman olan herkesi vatandaşlığa kabul etmesinin önündeki ciddi engellerdir.

Bu gelişmeler sebebiyle, bir İslam devletinin kendi gelir seviyesini, üretim miktarını, yüzölçümünü ve sosyal dokusundaki farklılıkları göz önüne alarak vatandaşlık elde etmede aynı inanca sahip olmayı yeterli görmeyip ilave çeşitli kriterler ortaya koymasını tabî görmek gerekir. Böylelikle, klasik fıkıh kitaplarındaki dönemin şartları çerçevesinde ortaya konulan hükümlerin

³⁰ Muhammed Hamidullah, "İslam'da Devletler Hususi Hukuku", *İslam Anayasa Hukuku*, çev. Kemal Kuşçu (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 194; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1996), 1/58-59; Ahmet Reşit Turnagil, *İslamiyet ve Milletler Hukuku* (İstanbul: Sebil Yayinevi, 1993), 70.

evrenselleştirilme hatasına düşülmemiş ve İslam devletleri için uygulanabilir bir sistem sunulmuş olur. Aksi halde teori ile pratiğin çatışması kaçınılmaz olacaktır.

1.6. Ülkedeki Gayri Müslim Vatandaşların Haklarındaki Kısıtlılıklar

İslam devletindeki gayri müslimler zimmî statüsünde olduğunda can ve mal güvenliği elde ederek vatandaşlıktan istifade etmekle birlikte zimmîlerin çeşitli haklardan mahrumiyetleri de söz konusudur.³¹ İslam devletinde gayri müslimler ile Müslümanlar arasında çeşitli farkların bulunması tabîi görülmelidir. Mesela devlet başkanlığı, ordu komutanlığı, bakanlık gibi görevleri üstelenme bakımından gayri müslimler için kısıtlılıklarının olması mümkündür. Ancak fıkıh kitaplarına bakıldığında bugün temel haklar seviyesinde görülen bazı haklardan da zimmîlerin mahrumiyetini ifade eden -Müslümanların giydiği kıyafeti zimmîlerin giyemeyeceği,³² ata ancak zaruri durumlarda binebilecekleri şeklinde³³- bilgiler de bulunmaktadır.³⁴ Bu bilgilerin zaman-mekân-yaşanılan şartlar boyutu göz önüne alınmadan birebir bugüne aktarılması hatalı sonuçlar doğurabilecektir.

Fıkıh kitaplarında yer alan zimmîler Müslümanların giydiği kıyafeti giyemezler³⁵ hükmü her kültürün kendi kıyafetini giydiği dönemler için uygulanabilir nitelikte iken; kıyafet şekli ile inanç arasında bir bağın kalmadığı ve herkesin benzer kıyafetler giymeye başladığı küreselleşen dünya düzeninde zimmîlere ayrı kıyafet giyme mecburiyeti isabetli bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Yine fıkıh kitaplarındaki zimmîler ata ancak zaruret varsa binebilirler³⁶ yaklaşımından hareketle, vatandaşlık hakkı verilmiş olan gayri müslimleri özel vasıta edinmekten nehyetmek de aynı şekilde hatalı olacaktır. Yapılması gereken bu tür bilgileri "tarihsel nitelikli icthad" kategorisinde kabul ederek günümüze birebir yansıtılmamaktır.

³¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli'z-zimme* (Demmâm: Ramadi li'n-Neşr, 1997), 1/499.

³² Mâverdî, *el-Hâvî*, 14/325.

³³ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 156.

³⁴ Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübra* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 4/14; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/608.

³⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 156; Halil b. İshâk, *el-Muhtasar* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2015), 92; Mâverdî, *el-Hâvî*, 14/325.

³⁶ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 156.

Tarihsel nitelikli icthadlardan lafzen birebir yararlanmak doğru olmakla birlikte müctehidin ulaştığı sonucun ana fikrinden ve temel bakış açısından istifade etmek mümkündür. Buna göre zimmî haklarına ilişkin beyan edilen icthadlardan “İslam toplumunda Müslümanlar statü bakımından aşağı konumlarda olmamalıdır. İslam’ın izzeti her zaman korunmalıdır. Müslüman olmak özenilmesi gereken bir durum olmalıdır.” şeklinde temel ilkeleri elde edip günümüz meselelerine fetva verirken bu ilke ve yaklaşımlardan istifade etmek mümkündür.

1.7. Maden Mülkiyetinin Arazi Sahibine Verilmesi

Araziden çıkan madenlerin kime ait olacağı hakkında arazinin niteliğine ve çıkarılan madenin vasfına göre farklı hükümler bulunmaktadır. Mülk arazilerde bulunan madenlerin fakihlerin çoğunluğuna göre arazi sahibine ait olduğu kabul edilmektedir. Mâlikî mezhebinde yaygın olan görüşe göre ise madenler beytülmale aittir.³⁷

Sanayi devrimi öncesinde maden çeşitliliği hakkındaki bilgi yetersizliği, madenleri tespit ve çıkarma imkânlarının çok kısıtlı olması gibi sebeplerle madenlerde şahsî mülkiyeti esas alan görüşlerden hareketle fetva vermek mümkün iken; madenlerin ülkeler için stratejik önem kazandığı, devlet bütçesi için önemli bir gelir kaynağı olduğu, uğruna savaşların yapıldığı günümüz dünyasında madenleri arazi sahibine bırakan fikhî görüşlerden hareket ederek fetva vermek isabetli olmayacaktır.

Buna göre, gerek fetva isteyeneye fetva verirken, gerekse de kanunlaştırma çalışmaları yaparken madenlerde beytülmalin hakkını esas alan icthadlardan yararlanmak gerekmektedir.

1.8. Definelerin Bulan Kişiye Ait Olması

Arazide bulunan definelerin mülkiyetinin kime ait olacağına ve bulunan eşyanın hangi muameleye tâbi tutulacağına ilişkin fıkıh kitaplarındaki bilgilerde tarihî vasıflı icthadlar bulunmaktadır.

³⁷ Madenlerin hukukî statüsü hakkında müctehidlerin görüşleri hakkında bk. H. Mehmet Günay, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları* (İstanbul: Şule Yayınları, 2001), 227-242.

Arazide bulunan altın, gümüş gibi defineler üzerinde gayri müslimlere ait olduğunu gösteren işaretler varsa beşte birini verdikten sonra gerisi bula-
nın olur, Müslümanlara ait olduğunu gösteren işaretler varsa lukata hüküm-
leri uygulanır³⁸ şeklinde mevcut olan görüşün günümüz şartlarında birebir
uygulanması kamu menfaatinin zarar görmesine sebep olacaktır. Çünkü top-
rak altında bulunan defineler, çoğu zaman maddi değerlerinin ötesinde tarih
ve arkeoloji başta olmak üzere pek çok bilim dalı için veri kaynağı olup ayrı
bir önem taşımaktadır. Bu tür eserlerden geçmiş dönemler hakkında bilgilere
ulaşmak, tarihî vesika olarak kullanmak, müzelerde sergileyerek turizm geliri
elde etmek gibi farklı istifade imkânları ortaya çıkmıştır. Ayrıca tarihî eser
kaçakçılığı ulusal ve uluslararası boyutta suç olarak nitelendirilmektedir.

Bu şartlar altında günümüzde fıkıh kitaplarının ilgili bahislerini gerekçe
göstererek kamu izni olmaksızın define aramaya kapı açmak hatalı olacaktır.
Dolayısıyla bu mevzudaki icthadların tarihî niteliği olduğu göz önüne alın-
malıdır.

Sonuç

Fıkıh yaşayan hayat ile din arasında bağlantı kuran bir ilmi disiplindir.
Klasik fıkıh eserlerinden istifade ederken yüzyıllar önce yazılan metnin
okunması ve birebir uygulanması ile sınırlı kalındığında, fıkıhın insan ve top-
lum hayatına yöne vermesi mümkün olmayacaktır. Fıkıh bilgisi ile hayat ara-
sında kopukluk yaşanacaktır. Hayata dokunmayan fıkıh, satırlarda ve kitap-
larda kalmaya mecburken; hayat şartlarını gözeten fıkıh, kitabî bilgi olarak
kalmayıp, Müslümanların fert ve toplum hayatını fiilî olarak düzenleyici ola-
caktır.

Şer'î-ameli bir meselede kendisine soru sorulan fakihin, kendisi icthad
seviyesinde olmadığı için klasik dönemde ortaya konulan icthatlardan istifa-
de ederek fetva vereceği zaman tarihsel nitelikli icthadları bugüne birebir
nakletmesi fıkıhın doğru anlaşılmasında ciddi problemlere yol açmaktadır.

Fıkıhın canlılığını ve hayata yön verici niteliğini elde edebilmesi için kla-
sik dönemde beyan edilen icthadlardan taabbudî nitelikte olmayan icthadla-

³⁸ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Mergînânî, *el-Hidâye* (İstanbul: Eda Neşriyat, 1991), 1/108.

rı iftâ kaynağı olarak kullanılırken kime-ne zaman-hangi şartlarda söylendiğini göz önüne alma mecburiyeti vardır. Aksi halde, günün şartlarına cevap vermeyen, dinin maksat ve hedeflerine aykırı, hikmet-i teşrî'ye uymayan fetvalar verilecektir. Bu durum fert ve toplumun fikhî bilgiden uzaklaşmasına sebep olmasının yanında dinin bilgi düzeyinde doğru temsil edilememe problemini de doğuracaktır.

Yüzlerce yıl süren büyük emeklerle ortaya konulmuş olan fıkıh bilgisini tümünden yok saymak ve itibarsızlaştırmak sakıncalı olduğu gibi, fıkıh kitaplarındaki tüm bilgi ve yorumları her zamana ve her bölgeye hitabeden hükümler olarak görmek de sakıncalıdır. Yapılması gereken tüm zamanlara hitabeden icthadlar ile tarihî şartlar özelinde beyan edilen icthadları birbirinden ayırarak değerlendirmektir.

Çağımızdaki fakihlere düşen görev, mümkün mertebe konulara hâkimiyet kesp ederek kendi icthadı ile fetva vermesidir. Bu seviyeye ulaşmayan fakih fetva verirken geçmiş dönem fıkıh literatüründen istifade ediyorsa, özellikle muamelat sahasında sıklıkla yer alan tarihsel nitelikli icthadları günümüze birebir aktarmaktan kaçınmasıdır.

Kaynakça

- Acar, Halil İbrahim. "İslâm Hukukunda Evlenme Ehliyeti Bakımından Küçüklerin Evlendirilmesi Problemi". *Dinî Araştırmalar* 6/16 (2003), 125-140.
- Apaydın, H. Yunus. "Şahit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahit>
- Bardakoğlu, Ali. "Ali Bardakoğlu ile Türkiye'de Fıkıh Çalışmaları Üzerine". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 7/24 (2014), 231-250.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994.
- Damad Abdurrahman Şeyhîzâde. *Mecma'u'l-enhur*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Din İşleri Yüksek Kurulu". Erişim 26 Ekim 2023. <https://kurul.diyanet.gov.tr>

- Duman, Soner. "Ebû Hanîfe'nin İctihadlarındaki Değişim (Kaynaklar-Sebepler -Analiz)". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 441-465.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Usûlü'l-fıkh*. İstanbul: Tebliğ Yayınları, ts..
- Erdoğan, Mehmet. *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: İFAV Vakfı, 1990.
- el-Fetâva'l-Hindiyeye*. haz. Burhanpurlu Şeyh Nizam vd.. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1991.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstesfâ min ilmi'l-usûl*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Günay, H. Mehmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları*. İstanbul: Şule Yayınları, 2001.
- Halil b. İshâk. *el-Muhtasar*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2015.
- Hamidullah, Muhammed. "İslam'da Devletler Hususi Hukuku". *İslam Anayasa Hukuku*. çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî. *Reddü'l-muhtâr ala Dürrü'l-muhtâr*. çev. Ahmed Davudoğlu. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî. *Neşrü'l-arf fi binâi ba'di'l-ahkâm ale'l-örf*. Merkezü Envâiri'l-Ulemâ ed-Düvelî, t.y..
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Ahkâmu ehli'z-zimme*. Demmâm: Ramadi li'n-Neşr, 1997.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *İ'lâmü'l-muvakkîn an rabbi'l-âlemîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed. *el-Muğnî*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1405.
- Karadâvî, Yusuf. *Fıhu'l-Cihâd*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2014.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukukunda İctihad*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1996.

- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiü's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1982.
- Kaya, Eyyüp Said. "Zâhirü'r-Rivâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zahirur-rivaye>
- Keleş, Yunus. "Fesadüzzaman Kavramının Ortaya Çıkışı ve Ahkâmın Değişimine Etkisi". *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmânlar ve Sorunlar*. ed. Mehmet Kubat. Ankara: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed. *el-Muhtasar*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvî fî fikhî's-Şâfi*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl. *el-Hidâye*. İstanbul: Eda Neşriyat, 1991.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-Muhtâr*. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. İstanbul: Dersaadet, t.y.
- Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi*, yayına hazırlayan: Orhan Çeker. Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2017.
- Özdemir, Ahmet. "Fıkıh Mezheplerinin Dârü'l-Harb ile İlişkilerde Savaşı Esas Almalarının Sebepleri ve Günümüz Açısından Tahlili". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2013), 113-134.
- Özdemir, İbrahim. "Ahkâmın Değişmesine Farklı Bir Yaklaşım". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2014), 19-42.
- Özel, Ahmet. *İslam Hukukunda Ülke Kavramı Dâru'lislam Dâru'lharb*. İstanbul: İklim Yayınları, 1991.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh*. Riyad: Camiatu İmam Muhammed b. Suud, 1400.

- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Nihayetü'l-muhtâc ila şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Sahnûn, Ebû Saïd Abdüsselâm b. Saïd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübra*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*. thk. Selahaddin el-Müneccid, Abdülaziz Ahmed. Kahire: Câmîatü'd-Düveli'l-Arabiyye, 1971.
- Şahin, Osman. *Fetva Âdâbı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Şâşî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kaffâl. *Hilyetü'l-ulemâ fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ*. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1980.
- Şeybân, Üsâme b. Muhammed b. İbrahim. *Tegayyürü'l-ictihâd: dirâse te'siliyye tatbikiyye*. Riyad: Dâru Künûzi İşbilyâ, 2012.
- Turnagil, Ahmet Reşit. *İslamiyet ve Milletler Hukuku*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1993.
- Yaman, Ahmet. *Fetva Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Yaman, Ahmet. "Doktrin ve Olgu Bağlamında Küçüklerin Evlendirilmesi". *Eskiye: Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (Mart 2019), 9-29.
- Yücel, Fatih. "Fetvanın Değişim Gerçeklerine Güncel Bir Bakış -Din İşleri Yüksek Kurulu Karar ve Fetvaları Örnekliği-". *Diyanet İlmi Dergi* 58/3 (2022), 1125-1156.
- Zuhaylî, Vehbe. *Âsâru'l-harb fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1992.